

§ 4. Найстаражытнейшыя вераванні і мастацтва

ІДАЛ РЭЛІГІЯ КУЛЬТУРА МІФ АМУЛЕТ КУЛЬТ МАСТАЦТВА ЖРЭЦ ХРАМ СКУЛЬПТУРА КУРГАН

1. Асаблівасці светапогляду старажытных людзей. Першабытныя людзі ўжо мелі ўяўленні пра свет, які іх атачаў, і пра сілы, якія кіруюць светам і чалавекам. Пра існаванне гэтых уяўленняў сведчаць археалагічныя знаходкі. Пахаванні памерлых, рэшткі ахвярапрынашэнняў, разнастайныя прадметы кultaвага характару пацвярджаюць, што людзі спакон веку імкнуліся знайсці адказы на пытанні, што такое жыццё, калі яно ўзнікае і чаму заканчваецца.

Асаблівасцю светапогляду старажытнага чалавека было тое, што ён не бачыў розніцы паміж аб'ектыўным і суб'ектыўным, паміж дзеяннем і сімвалічным рытуалам. Напрыклад, пападанне дзідай у выяву жывёлы ў працэсе рытуалу перад паляваннем успрымалася як прадказанне ўдалага палявання.

Прымітыўныя ўяўленні першабытных людзей пра свет, прыроду, грамадства, чалавека, законы жыцця знайшлі адлюстраванне ў **міфалогіі**. Старажытныя людзі не падзялялі міф і рэчаіснасць. Для іх міф быў такі ж рэальны, як учарашняе паляванне або заўтрашні дзень.

Міфалогіі было ўласцівае «ачалавечванне» сіл прыроды. На думку першабытнага чалавека, асновай

Уяўленні
старажытных людзей
пра навакольны свет

З курса грамадазнаўства ўспомніце, што такое светапогляд.



Міфалогія — форма грамадскай свядомасці, спосаб тлумачэння свету, характэрны для ранніх стадыяў грамадскага развіцця.

Зараджэнне
першабытных
вераванняў

усяго, што адбывалася вакол, у тым ліку і з ім, з’яўляўся вынік дзеяння вышэйшых сіл (багоў, лесуноў, русалак і г. д.).

Асаблівасцю першабытнай культуры з’яўлялася гармонія чалавека і прыроды. Чалавек яшчэ не цалкам аддзяліўся ад жывёльнага свету, адчуваў сябе яго часткай. Гэтая непарыўнасць прыроднага і сацыяльнага адбілася на культуры і светапоглядзе першабытнага чалавека.

2. Першабытныя вераванні. Першыя ўяўленні пра сябе і навакольную прыроду ў чалавека з’явіліся ў эпоху палеаліту. Ад бяссілля перад прыродай узнікалі фантастычныя здагадкі. Пра зараджэнне рэлігійных уяўленняў у людзей сведчаць знойдзеныя пахаванні неандэртальцаў, якія хавалі памерлых у ямах-магілах. Разам з рэшткамі людзей археолагі знаходзяць косткі жывёл і прылады працы. Гэта сведчыць пра тое, што неандэртальцы мелі пэўнае ўяўленне пра замагільнае жыццё і рабілі пахавальныя абрады.

У першабытных людзей існавала дужа цьмянае ўяўленне пра смерць: першапачаткова яны не аддзялялі рэальны свет ад «тагабочнага». Паступова складваўся страх перад мерцвякамі, з якога вынікалі абрады ўлагоджвання нябожчыкаў. Так фарміраваўся прымітыўны культ мёртвых. Пасля ўзнікаюць і іншыя культы: маці-зямлі, агню, сонца, племянных правадыроў і інш.

Найважнейшымі вераваннямі першабытных людзей лічацца анімізм, фетышызм, татэмізм, магія.

Анімізм (ад лац. душа, дух) — вера ў існаванне душы і духаў, заключаных у прадметах і з’явах, вера ў адушаўлёнасць прыроды. Першабытны чалавек разглядаў прыроду як нешта, што мае волю, жаданні, памкненні і г. д., з чаго вырасла перакананне, што ўсе прадметы і з’явы апроч бачнай маюць і нябачную, духоўную прыроду.

Назавіце прычыны
ўзнікнення
першабытных
вераванняў.

Вера ў існаванне
душы і духаў

Фетышызм (ад фр. талісман, амулет, ідал) — пакланенне неадушаўлёным прадметам, якім прыпісваюць звышнатуральныя ўласцівасці. Гэта адзін з элементаў светаўспрымання чалавека, які з’яўляецца складнікам практычна ўсіх рэлігій, ад найстаражытнейшых і да сучасных развітых сістэм. Фетышы як прадметы і аб’екты рэлігійнага пакланення падзяляюць на два асноўныя віды. Да першага адносяць прыродныя аб’екты: горы, скалы, уцёсы, камяні, пячоры, рэкі, крыніцы, гаі, дрэвы, асобныя часткі цел жывёл. Да другога — разнастайныя вырабы чалавека (зброя, амулеты, прылады працы, талісманы, крыжы), а таксама аб’екты і прадметы, якія належалі людзям, шанаваным як святыя (кіі, посуд і інш.).

Татэмізм (на мовах індзейцаў Паўночнай Амерыкі «ататэм» — «яго род») — вера ў звышнатуральную роднасць паміж чалавечымі групамі (род, племя) і жывёлай, часам раслінай, а таксама з’явамі прыроды і неадушаўлёнымі прадметамі. У аснове ляжыць культ так званага татэма. Татэм — жывёла або расліна — успрымаўся як рэальны продак, ад якога залежала жыццё і дабрабыт племені, роду або асобнага чалавека. Лічыцца, што татэмізм цесна звязаны з гаспадарчай дзейнасцю чалавека — паляваннем і збіральніцтвам. Жывёлы і расліны, якія давалі людзям магчымасць існаваць, рабіліся аб’ектамі пакланення.

Магія (чарадзеіства, вядзьмарства, варажэнне і інш.) — гэта сукупнасць дзеянняў і абрадаў, якія робяцца з мэтай паўплываць на з’явы прыроды, жывёл або чалавека. Яна ўключала ў сябе словы (заклёны, замовы, малітвы), прадметы (амулеты, талісманы, абярэгі) і разнастайныя рытуальныя дзеянні. Выканаўцамі магічных абрадаў звычайна выступалі жрацы, знахары, варажбіты, вядзьмаркі і інш.

Пакланенне
неадушаўлёным
прадметам

Вера ў роднасць
з жывёльным
і раслінным светам

Вера
ў звышнатуральныя
здольнасці чалавека

Якія элементы
старажытных вера-
ванняў сустракаюцца
ў наш час?



Рэлігія — сістэма поглядаў і ўяўленняў, заснаваная на веры ў звышнатуральныя сілы і іх уплыў на чалавека.



Язычніцтва — рэлігійныя вераванні, якім уласцівыя многабожжа (політэізм) і адухаўленне прыроды, адлюстраванае ў культах багоў, духаў, продкаў.

Першыя прыклады мастацтва

Чаму наскальныя малюнкi палеаліту ствараліся ў цяжка-даступных пячорах?

Рэлігія, што паўстала на пэўнай стадыі развіцця чалавецтва, фарміравалася як сістэма ў язычніцкай форме. **Язычніцтва**, якое ўяўляла сабой сукупнасць ранніх формаў рэлігіі, складалася разам з фарміраваннем народа, яго культуры (філасофіі, маралі, мастацтва).

3. Зараджэнне мастацтва. Тое, што мы называем першабытным мастацтвам, зараджалася як частка жыццядзейнасці чалавека, у якой непарыўна злучаліся праца і зносіны, пазнанне навакольнага свету і самапазнанне, магічныя абрады і мастацкая творчасць. Усе віды духоўнай дзейнасці былі звязаныя з мастацтвам і выражаліся праз яго. Першабытнае мастацтва насіла сінкрэтычны характар — мастацтва, міфалогія, рэлігія і штодзённае жыццё былі непарыўна знітаваныя, не аддзяляліся адно ад другога.

Характэрнай рысай першабытнага мастацтва быў асаблівы інтарэс да звера, што тлумачыцца залежнасцю чалавека ад жывёльнага свету. У дадзены перыяд выяве чалавека надавалі не такое важнае значэнне ў параўнанні з мастацтвам наступных эпох, дзе чалавек будзе адыгрываць цэнтральную ролю, а ўсё астатняе зробіцца толькі фонам, на якім разгортваецца яго дзейнасць.

Першыя прыклады мастацтва першабытных людзей адносяцца да эпохі палеаліту. Культура гэтага перыяду характарызуецца вялікай разнастайнасцю каменных прылад працы. Менавіта ў гэтай культуры ўпершыню назіраецца выхад за межы выключна функцыянальнага прызначэння прылад працы. На многіх каменных нажах і скрабках ёсць сляды вохры (фарбавальнага рэчыва), а таксама крыжыкі, кропкі і лініі, прамалёваныя ў пэўным парадку, якія нагадваюць нейкі арнамент.

З цягам часу малюнкi рабіліся ўсё больш дасканалыя, як і тэхналогія іх выканання. Пра гэта сведчаць знойдзеныя ўнікальныя роспісы сцен у пячорах. Так, у пячоры Альтаміра (Іспанія) знойдзены

§ 4. Найстаражытнейшыя вераванні і мастацтва

вялікія па памеры каляровыя выявы жывёл з яўнай дэталізацыяй. Мастакі рупліва прамалёўвалі, напрыклад, вочы звяроў. У цяперашні час толькі ў Францыі знойдзена каля ста такіх пячор. Найбольш вядомая сярод іх — Ласко. На тэрыторыі Расіі асабліва знакамітая Капава пячора на Паўднёвым Урале, дзе было знойдзена больш за тры дзясяткі малюнкаў жывёл, выкананых чырвонай фарбай.

«Зала быкоў» у пячоры Ласко мае працягласць 17 м, шырыню 6 м, вышыню да 7 м. Тут знаходзяцца выявы чатырох велізарных чорных быкоў, адзін з іх памерам больш за 5 м.

*Наскальны жывапіс. Палеаліт.
Пячора Ласко. Францыя*



Як вы лічыце, чаму пячору Ласко часта называюць «Сіксцінскай капэлай першабытнага жывапісу»?

Большасць палеалітычных выяў была прызначана для магічных мэт, аднак гэта не значыць, што яны не з'яўляюцца сапраўднымі творамі мастацтва. Майстэрства выканання, пластыка вобраза, здольнасць адбіраць і абагульняць характэрныя прыкметы звера, перадаваць яго рух — усё гэта дазваляе казаць пра мастацкую творчасць першабытных людзей. Чалавек ужо ў той далёкі час імкнуўся ўнесці ў сваё штодзённае жыццё прыгажосць. Прылады працы, зброю, разнастайныя прадметы побыту ўпрыгожвалі ўсялякімі выявамі і арнаментамі. Напрыклад, дзідакідалкі звычайна заканчваліся фігуркай або галавой жывёлы. У выглядзе жывёл пачалі ўвасабляць стыхіі прыроды, неба і зямлю. Сонца і неба найчасцей сімвалізавалі птушкі, ваду і падземны свет звязвалі са змеямі.

У пошуках прыгажосці

На стаянках Усходняй Еўропы археолагі знайшлі статуэткі жанчын, якія называюць «палеалітычнымі Венерамі». Адна з іх, вырабленая з біўня маманта, была знойдзена на стаянцы Елісеевічы ў Бранскай вобласці Расійскай Федэрацыі. Асабліваю вядомасць набыла «Венера ў футравым камбінезоне», знойдзеная на беразе ракі Ангара (Расійская Федэрацыя).

ПРАВОДЗІМ МІНІ-ДАСЛЕДАВАННЕ



Венера Елісеевіцкая



Венера ў футравым камбінезоне

Ёсць некалькі версій наконт прызначэння «палеалітычных Венер». Адна з іх — гэта характэрная для часу мацярынскай радавой абшчыны выява мацярынскіх продкаў, сімвал кроўнай сувязі членаў роду, увасабленне плоднасці.

1. Даведайцеся, якія яшчэ існуюць версіі. Якая версія здаецца вам найбольш праўдападобнай? Выкажыце сваю здагадку пра прызначэнне «палеалітычных Венер».
2. Чаму «палеалітычныя Венеры» атрымалі такую назву?

Асаблівасці развіцця
грамадства ў эпоху
палеаліту

Важнае месца ў жыцці першабытных людзей займалі ўпрыгажэнні: галаўныя абручы, каралі, багата арнаментаваныя бранзалеты, пацеркі, разнастайныя падвескі. Упрыгажэнні выраблялі ў асноўным з костак і зубоў жывёл, бліскучых марскіх ракавін.

У перыяд сярэдняга каменнага веку ў людзей склалася членараздзельнае маўленне, што палегчыла абмен інфармацыяй і ўзбагаціла іх духоўнае жыццё. У гэты час жывапіс ужо адрозніваецца мастацкім зместам. Калі ў часы палеаліту мастакі проста малявалі жывёл, дык у часы мезаліту пераважалі ўжо сцэны палявання і спробы перадаць дынаміку падзеі.

Роспісы і петрогліфы (выбітыя або нанесеныя фарбай выявы на каменнай аснове) у той час, як правіла, выконвалі на адкрытых месцах: камянях і скалах. Мезалітычныя выявы ўяўляюць сабой шматфігурныя кампазіцыі: сцэны рытуальных дзеянняў, палявання і ўзброеных сутыкненняў, загоны жывёлы, выклікання дажджу, збору мёду і да т. п. Некаторыя кампазіцыі былі значных памераў. Напрыклад, «Вялікі фрыз» у Іспаніі ўключае каля ста малюнкаў людзей і дзясяткі малюнкаў жывёл.

Пераход да вытворчай гаспадаркі ў перыяд неаліту істотна паўплываў на светапогляд старажытных людзей і мастацтва. У земляробаў вядучую ролю пачалі адыгрываць культы ўрадлівасці і маці-зямлі. Невыпадкава ў земляробчых культурах паўсюль прадстаўлены, асабліва на посудзе, арнаменты ў выглядзе накрыв заштрыхаваных палёў, якія сімвалізуюць засеянае поле; бягучых спіраляў, а таксама крыжоў, колаў, якія абазначаюць сонца і яго нябесны шлях; хвалістых ліній, што ствараюць вобраз вады, і г. д.

У неаліце чалавек навучыўся абпальваць гліну, г. зн. упершыню стварыў матэрыял, якога не было ў прыродзе. Вытворчасць керамічных вырабаў у гэты перыяд была вельмі шырока распаўсюджана. Удасканальваліся ткацтва і гарбарства.

Неалітычнае мастацтва — гэта ўжо не хаатычна раскіданыя выявы фігур, а звязныя сцэны, кампазіцыі. Выявы малявалі не толькі на скалах і вялікіх камянях, але і на плітах грабніц.

Мастацтва эпохі неаліту



Неалітычны сасуд.
Рагачоўскі раён
Гомельскай вобласці

МЕСЦЫ НАНЯСЕННЯ ПЕРШАБЫТНЫХ МАЛЮНКАЎ

палеаліт

у цяжкадаступных частках пячор



мезаліт

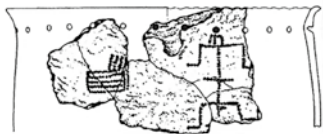
на адкрытых месцах: скалах, буйных камянях



неаліт

на плітах грабніц





Выява мужчыны
з качкай на кераміцы.
Неаліт. В. Юравічы.
Калінкавіцкі раён
Гомельскай вобласці



Выява на косці.
Возера Вячэра. Любанскі
раён Мінскай вобласці

Культавая архітэктура

У Еўропе наскальныя роспісы падчас неаліту практычна зніклі. Тут шырокае развіццё атрымаў выраб і ўпрыгожванне глінянага посуду, а таксама дробная пластыка.

Важнай рысай мастацтва на тэрыторыі Беларусі ў перыяд неаліту стала частае выкарыстанне вобраза чалавека. Чалавечая постаць з'яўляецца на кераміцы («мужчына з качкай» на пасудзіне, знойдзенай каля стаянкі Юравічы Калінкавіцкага раёна), на косці (схематычныя выявы мужчын, адзін з якіх трымае ў руцэ рэч, падобную да сякеры, знаходка з воз. Вячэра ў Любанскім раёне), у выглядзе асобных скульптур (з дрэва і косці, знойдзены каля в. Асавец Бешанковіцкага раёна).

Яшчэ адно важнае новаўвядзенне на тэрыторыі Беларусі звязана са з'яўленнем і шырокім распаўсюджаннем керамікі, на якую наносілі разнастайныя арнаменты. Адбіткі грабянёў, шнура, наколкі, насечкі, ямкі, размешчаныя пэўным чынам, вертыкальныя лініі, касыя і рамбічныя кампазіцыі ўтрымлівалі ў сабе сімвалічны і магічны сэнс.

4. Мастацтва эпохі металургіі. У эпоху бронзы ўзнікла новая форма выяўлення ідэй і пачуццяў чалавека — культавая архітэктура. Асноўнай крыніцай культурных і мастацкіх каштоўнасцей сталі курганы, дзе захавалася вялізная колькасць разнастайных рэчаў для замагільнага жыцця.

Да ліку найбольш загадкавых з'яў першабытнага мастацтва належаць мегаліты — збудаванні з каменных, мінімальна апрацаваных камлыг, размешчаных у пэўным парадку. У Еўропе знойдзена каля 35 тысяч мегалітаў. Адным з самых славутых з'яўляецца Стоўнхэндж. Ён быў пабудаваны ў тыя часы, калі яшчэ не былі вынайдзены ні блок, ні кола. Будаўнікі маглі карыстацца толькі самымі прымітыўнымі інструментамі — драўлянымі каткамі і вяроўкамі. Для сваёй эпохі Стоўнхэндж уяўляў сабой неймаверна складанае



Стоўнхэндж. Бронзавы век.
Вялікабрытанія

§ 4. Найстаражытнейшыя вераванні і мастацтва

тэхнічнае збудаванне, таму што быў складзены з камянёў, якія важылі шмат тон.

У эпоху бронзы інтэнсіўна развівалася дэкаратыўна-прыкладное мастацтва. Галоўным матывам пры стварэнні і ўпрыгожванні разнастайных бронзавых вырабаў заставаліся жывёлы.

На тэрыторыі Беларусі ў бронзавым і асабліва ў жалезным веку з'яўляецца мноства ўпрыгажэнняў з медзі, бронзы і срэбра, а таксама з косці і бурштыну. Апроч магічнага сэнсу яны ўсё больш набывалі эстэтычныя і сацыяльныя функцыі.

Дэкаратыўна-прыкладное мастацтва

ФУНКЦЫІ ЎПРЫГАЖЭННЯЎ У СТАРАЖЫТНАСЦІ

ЭСТЭТЫЧНЫЯ

- рэалізаваць пачуццё прыгожага;
- дэкаратыўна дапоўніць касцюм, асабліва рытуальны або святочны



САЦЫЯЛЬНЫЯ

- прадэманстраваць прыналежнасць да пэўнага роду, племені;
- паказаць сацыяльны статус (знаць, атачэнне правадыра і інш.);
- паказаць на ўзрост і сямейнае становішча;
- прыцягнуць да сябе ўвагу навакольных

Ці актуальныя функцыі ўпрыгажэнняў на сучасным этапе?

Разам з развіццём вытворчай гаспадаркі расла патрэба ў розных забавах, спосабах баўлення часу. Ужо ў 2-м тыс. да н. э. на тэрыторыі Беларусі з'явіліся разнастайныя музычныя інструменты — жалейкі і свістулькі з птушыных костак, казіныя ражкі, берасцянкі і інш.



Першабытнае мастацтва было цесна знітавана з рэлігійнымі ўяўленнямі чалавека і яго штодзённым жыццём. У першабытную эпоху сфарміраваліся ўсе віды выяўленчага мастацтва: графіка, жывапіс, скульптура, дэкаратыўнае мастацтва. Замацоўваючы ў бачных вобразах жыццёвы досвед і светаўспрыманне, старажытны чалавек паглыбляў і пашыраў свае ўяўленні пра рэальнасць, узбагачаў і развіваў свой духоўны свет. У развіцці першабытнага мастацтва на тэрыторыі Беларусі праяўляюцца тыя ж тэндэнцыі, што і ў іншых рэгіёнах Еўропы і свету.

калі ў свеце...

40–35 тыс. гадоў таму —
10-е тыс. да н. э. (позні палеаліт) —
зараджэнне рэлігійных вераванняў
і першабытнага мастацтва

на тэрыторыі Беларусі...

35 тыс. гадоў таму —
10-е тыс. да н. э. (позні палеаліт) —
зараджэнне рэлігійных вераванняў
і першабытнага мастацтва

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

1. Як першабытны чалавек тлумачыў навакольны свет? У чым заключаліся асаблівасці светапогляду старажытных людзей?
2. На падставе якіх гістарычных крыніц вучоныя робяць вывад, што першабытным людзям былі ўласцівыя пэўныя рэлігійныя ўяўленні?
3. У чым вы бачыце прычыну ўзнікнення рэлігійных уяўленняў у старажытных людзей?
4. Якія знаходкі археолагаў сведчаць пра развіццё першабытнага мастацтва на тэрыторыі Беларусі?
5. Растлумачце, як звязаныя першабытныя вераванні і першабытнае мастацтва.
6. Аргументуйце наступныя вывады:
 - у развіцці першабытнага мастацтва на тэрыторыі Беларусі праяўляюцца тыя ж тэндэнцыі, што і ў іншых рэгіёнах Еўропы і свету;
 - развіццё мастацтва ў першабытным грамадстве было звязана з развіццём эканомікі.

